

Viktor Piorecký

draft disertačního projektu: Teorie sociální komplexity a sociální hnutí

Jak vyplývá již z názvu, předkládaný disertační projekt je zaměřen na prozkoumání aplikace současných teorií komplexity, resp. jejich části zabývající se sociálním¹, na oblast sociálních hnutí. Cílem je teoretická práce nastavující základní témata a směry diskuse o sociálních hnutích, použijeme-li k jejich konceptualizaci uvedené teorie komplexity. Podle mého názoru mohou tyto teorie otevřít řadu nových témat, varovat před leckterými zjednodušujícími, „lineárními“ závěry a především jistým způsobem sblížit existující přístupy a konceptualizace, které jsou podle mého názoru jen zdánlivě protichůdné.

Jsem si vědom faktu, že disertační práce svým rozsahem nedovoluje opravdu hluboký rozbor daného tématu. Bude se proto i ve finální verzi práce jednat o skicu. Ta ale podle mého názoru nebude bez významu. Doufám jednak v rozproudění širší diskuse o povaze sociálních hnutí, a za druhé pak ve vlastní pokračování i po zpracování disertace.

Ve svém přístupu si kladu navíc jeden metodologický cíl. Chtěl bych pro práci použít software Atlas.ti. Ten je nejen nástrojem pro kvalitativní analýzu dat, ale také programem umožňujícím poměrně inovativně přistoupit k vlastní konceptuální práci. Umožňuje propojovat různé typy dokumentů a jiných elektronických souborů s vlastními poznámkami, a vytvářet tak vztahové sítě, které se podle mého názoru jen obtížně vytvářejí „na papíře“. Doufám, že má očekávání nejsou příliš přehnaná a program mi v práci opravdu pomůže.

V první části práce bych se budu věnovat problému aplikace teorií komplexity na sociální sféru. Získané poznatky o probíhajících diskusích a závěrech na tomto poli budu používat v následujících částech práce jako podklad pro diskusi o sociálních hnutích. Jednak bych se chtěl alespoň v základní úrovni vypořádat s vlastní teorií sociálních hnutí. Použijeme-li optiku teorií komplexních systémů, vynoří se podle mého názoru mnohé závěry o povaze sociálních hnutí. Objevují se zásadní výtky mnohým teoriím (teorie mobilizace zdrojů apod.), stejně jako silné přitakání některým jiným konceptům. (např. text *Complexity, cultural pluralism and democracy: collective action in the public space* autorů Alberta Melucciho a Leonarda Avritzera) V další rovině (doufám, že se mi pro ni povede uspořít prostor) bych se rád zabýval odrazem teorií komplexity ve vnitřní reflexi sociálních hnutí. Zde budu pracovat s texty aktérů (ať již individuálních, či kolektivních), které se snaží o reflexi vnitřních procesů

¹ Záměrně se zde vyhýbám pojmu sociální systém. Jedná se totiž dle mého (a nejen mého) názoru o poměrně kontroverzní označení. Samo totiž odkazuje k jedné z poloh komplexitních teorií (uvažujících v systémových kategoriích), s kterou je však v příslušné literatuře často polemizováno.

v hnutí, strategií apod. Podle mého názoru se v mnohých z nich objevují podobné diskuse o povaze sociálního prostředí i sociálních hnutí samotných, jako ve vědecké literatuře. Tuto diskusi považuji za velmi významnou, protože je to právě úroveň sebereflexe uvnitř hnutí, kde se teorie komplexity (resp. jakási jejich normativní apelace) mohou nejlépe uplatnit a přispět k efektivitě sociálních hnutí. V současnosti se nacházím v první etapě své práce, zpracovávám tedy diskusi o aplikacích teorií komplexity na sociální prostředí. O dalších částech práce mám proto zatím jen omezenou představu. Ta se bude, doufám, zaostřovat s každým dalším krokem.

Zpět tedy k první části práce. Přibližně od konce osmdesátých let se o skloubení teorií komplexity a sociálních věd pokoušejí různí autoři, vzniká řada polemik a závěrů. Hlavním problémem je samotné přizpůsobení původně přírodovědných a matematických teorií sociálnímu prostředí. Koncepty, které původní teorie komplexity používají jsou v sociálních vědách více či méně použitelné. Jedná se pojmy jako: strange attractors, equilibrium, determinate chaos, change, phase shifts, bifurcation, phase space, non-linearity, fitness landscapes atd. Dané pojmy v původním užití poukazují k vlastnostem systémů, které jsou více než součtem jejich jednotlivých prvků, tzv. komplexním adaptivním systémům.

Zatímco v čisté matematice se pracuje s modely, u kterých je možné systematické a logické ověřování, jakmile se teorie dostává do oblasti fyziky, biologie a potažmo sociálních věd, zkoumání se stává mnohem obtížnějším. U reálných objektů, zejména u předmětů sociálních věd, je největším problémem nemožnost jasně a vyčerpávajícím způsobem popsat všechny vstupy (inputs), které popisovaný „systém“ zahrnuje. Pracujeme tedy vždy s redukcí. Teorie komplexity pak může zastupovat pomyslný meč, který nad výzkumníkem či teoretikem visí, a který neustále připomíná nutnost vnímat studovanou realitu jako nelineární prostředí s nekonečným množstvím vstupů. Případný popis reality (vždy nutně „linearizující“, zjednodušující) pak musí být začleněn do obecnější představy. Za hranicemi konkrétního zkoumaného předmětu může nárokovat jen velmi omezenou explanační sílu. Teorie sociálních hnutí se podle mého názoru často snaží o lineární vysvětlení fenoménu, který ale lineárním není. Liší se formy, strategie, nabalené diskurzy, motivace i sebereflexe aktérů, interakce se „systémem“ i „životním světem“, kulturní významy, míra „subkulturnosti“, progresivita i tradicionalismus atd.

Budu se stručně věnovat problematice systémového přístupu k bádání o společnosti. V rámci teorií komplexity se jedná o velmi významnou polemiku. Někteří autoři totiž vnímají tento přístup jako nástroj, jak se vypořádat se společností jako systémem. Explicitně i skrytě navazují na autory jako Parsons, Luhmann apod. Zkrátka se snaží vnímat spol. jako systém a

popisovat interakce, funkce, strukturu² atd. Na druhou stranu se ale jiní autoři snaží takový přístup zpochybnit a upozorňují na jeho mnohé nedostatky. Ve velké míře se zde opakují argumenty z podobných debat ještě před nástupem teorií komplexity.

Obdobně vyhraněnou debatou je spor o pozitivistický náboj teorií komplexity. Zatímco jedni mluví o kritickém pozitivismu, jiní toto stanovisko napadají a přiklání se spíše k postmodernistickým výkladům. Jeden z mých závěrů zřejmě bude směřovat ke skloubení uvedených přístupů a jejich dělení pouze na úrovni účelu a záměru bádání.

Velkým tématem také je nakolik se v případě teorií komplexity jedná o novinku. Nepíší autoři jako Foucault, Bourdieu, Bauman a další o podobných věcech, nedochází k podobným závěrům, aniž by používali pro svůj přístup ke společnosti explicitně definovaných teorií komplexity? Přináší nám tedy tyto teorie něco nového?

Úvodní část disertace bych chtěl uzavřít jakýmsi shrnutím daných přístupů v jakýsi epistemologický apel. Teorie komplexity mohou být výzvou k syntéze různých přístupů, k uznání rozdílných úhlů přístupu, ale také jako (pozitivistický) nástroj k většímu přiblížení se realitě. Zejména poslední bod podle mého názoru poukazuje k velmi důležitému uplatnění teorií komplexity v praktických implikacích reflexí společnosti, ať již v politickém prostředí, či v rozvojových aktivitách.

Hlavní částí práce tedy bude pokus o aplikaci předešlých závěrů na sociální hnutí. A to ve dvou rovinách. Jednak v teoretickém přístupu sociálních věd k sociálním hnutím. V druhém případě pak ve vnitřní reflexi sociálních hnutí samotných. Podle mého názoru mohou závěry teorií komplexity také pomoci aktérům hnutí k adekvátnějšímu a strategicky efektivnějšímu přístupu, jehož obrysy bych chtěl v práci navrhnout.

V první rovině se budu podle předběžných předpokladů věnovat jednak možnosti konceptualizace sociálních hnutí jako určitého celku, který má do značné míry znaky tzv. complex adaptive systems. Toto slovní spojení vyjadřuje, že se jedná o celek, který je velmi proměnlivý, jeho podoba je dána lokálními interakcemi a je schopen vlastní evoluce, jejímž zdrojem jsou jednak vnitřní procesy, jednak interakce s prostředím. S jistými problémy lze podle mého názoru sociální hnutí takto uchopit. Problém ale nastává ve chvíli, kdy ze scény vyřadíme pozitivistické systémové predikce a začneme se zabývat kulturou, diskurzí apod. Každopádně lze podle mého názoru díky tomuto přístupu lépe uchopit prostředí, které není lineární, spíše multi-dimenzionální. Prostředí, které je plné rozporů a protichůdných tendencí, které interaguje s okolím a ve kterém dochází k pestré hře sil, diskurzů, kapitolů atd.

² Slovo struktura je z hlediska teorií komplexity poměrně diskutabilní, a to i v oblasti systémového přístupu. Proto se používají pojmy jako fluktuace, přelévání, síly apod., či různé metafory.

Dosavadní teorie sociálních hnutí podle mého názoru velmi nedostatečně adresují popsané problémy. Většinou je jejich přístup charakterizován výběrem několika málo vlastností, které jsou pak zobecněny a použity jako definující charakteristika. S tímto problémem zápasí všechny „velké“ teoretické školy sociálních hnutí, od teorií mobilizace zdrojů, přes teorii nových sociálních hnutí až po tzv. teorie rámování. Všechny mají z mého pohledu velmi podstatný argument, který je v realitě opravdu reprezentován, nelze ho ale zobecňovat na charakteristiku celého prostředí sociálních hnutí. Teorie komplexity by mohla být nástrojem pro syntézu těchto přístupů.

Pro komplexní adaptivní systémy je důležitá interakce s okolním prostředím. Podle teoretiků komplexity se současná společnost s narůstající diferenciací apod. stává stále více komplexní. Autoři Melucci a Avritzer v tomto světle považují sociální hnutí za mnohem efektivnějšího vykonavatele politiky (resp. vůle lidí, v jejichž zájmu by politika měla jednat), než tradiční zastupitelské systémy (o nedemokratických systémech nemluvě). Tuto vlastnost sociálním hnutím připisují na základě právě jejich velmi „likvidní“ podstaty, která umí lépe adresovat problémy rozporu životního světa a systému a ve své proměnlivosti lépe reprezentuje proměnlivé zájmy. Otázkou zůstává, nakolik jsou sociální hnutí tomuto závazku schopna dostát. Pokračující tendence k profesionalizaci a byrokratizaci organizací sociálních hnutí by mohla být dost dobře procesem jdoucím přesně opačným směrem, než si Avritzer s Meluccim představují.

Již z tohoto důvodu je velmi podstatné, jak vnímají společnost a vlastní hnutí jeho aktéři. Internet je dnes doslova přeplněn teoretickými i strategicko-praktickými texty aktérů různých skupin. Mým záměrem je mezi nimi nalézat odrazy teorií komplexity, která (jak jsem popsal výše) může být jakýmsi normativním rastroem pro vnímání společenské reality i reality sociálních hnutí. Podle mého názoru jsou tyto odkazy přítomné v mnohých anarchistických konceptech, ale i v nich mají své „ne-komplexní“ hranice. Jiné odkazy se naopak objevují u některých současných teoretiků uvnitř hnutí, kteří se snaží vyzdvihnout a ocenit vnitřní rozporuplnost hnutí, různé strategie, různou míru interakce s politickým systémem apod.

V této rovině by práce mohla posloužit jako určitá pomůcka pro aktéry hnutí, kteří mají zájem o teoretickou reflexi vlastních aktivit a chtějí hnutí posouvat progresivním směrem k větší efektivitě.

Předložený draft je opravdu jen draftem. Nacházím se v první části práce a proto jsou všechny popisy dalších kroků a obsahu dalších částí jen předběžné, založené na osobních domněnkách.